

AHDAK'UL-AHBARDA 'Kİ' TÜMLEYİCİSİ

Osman AKTEKER*

Öz

Bu çalışmada ses, biçim ve sözcük ölçütlerinden elde edilen verilerle XVI. yüzyıl sonu; XVII. yüzyıl başı aralığına ait olduğu izlenimini veren Ahdaku'l-Ahbar adlı Kırk Hadis tercümesindeki Kİ tümleyicisi ele alındı. Çalışmanın birinci bölümünde Kırk Hadis geleneği ve Ahdaku'l-Ahbar hakkında bilgiler verildi. İkinci bölümde ise metindeki Ki cümleleri incelendi. Bu inceleme Evrensel Dil Bilgisinin ilkelerine göre yapıldı. Ahdak'ul-Ahbar'ın çeviri yazılı özgün metnine çalışmanın ekler bölümünde yer verildi. Türkçenin söz dizimi çalışmalarında Kİ cümleleri genellikle bağlaç cümlesi olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın ileri sürdüğü gözlem, Kİ'nin bir cümleyi diğer cümle içine yerleştiren işlevsel bir kategori olduğudur. Bu kategoriye de Evrensel Dil Bilgisinde "tümleyici" denir. Çalışmanın amacı Kİ tümleyicisi ile fiilimsi cümlesi arasındaki bağlantıyı incelemek ve "birleşik" cümle tanımının her şeyden önce bir "dil" tanımı olduğunu göstermektir.

Anahtar Sözcükler: kırk hadis, ki bağlacı, evrensel dil bilgisi, birleşik cümle, Chomsky

Abstract

In this study, the Ki complementiser were examined in the Forty Hadiths Compilation named *Ahdaku'l-Ahbar*, which gives the impression of being written in late 16th century and early 17th century based on the data obtained from the sound, form and word criteria in the text. In the first part of the study, information was given about the traditions of Forty Hadiths Compilations and about the *Ahdaku'l-Ahbar*. In the second part, the Kİ sentence in the text were analyzed. This analysis was made in agreement with the Universal Grammar Principles. The authentic text of the *Ahdaku'l-Ahbar* was given in the Appendix of the study. In the syntax of the Turkish Language, the Kİ sentence are considered as conjunction. The observation of the present study was that the Kİ complementiser constitutes a functional category placing one sentence within another one. This category is called "complementiser" in Universal Grammar. The purpose of the study was to examine the relation between the Kİ complementiser and Gerunds, and to show that the "compound" sentence definition is -above all- a "linguistic" definition.

Keywords: forty hadiths, the *ki* complementiser, universal grammar, compound sentence, Chomsky

GİRİŞ

Kırk hadis geleneği oldukça eski bir İslami ilimler geleneğidir. Bu geleneğe başta Arap, İran ve Türk olmak üzere birçok İslam medeniyetinde rastlanır. Kırk Hadis geleneğinin bu önemi ise Hz. Muhammet'e ait olduğu ileri sürülen fakat hadis âlimlerinin genelde zayıf gördükleri ¹şu hadise dayanır : " Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis hıfzedeni Allahü Taala, fakihler ve alimler zümresi arasında ba's eder. (Karahan 1991: 5). Bu hadisin işaret ettiği

* Osman Akteker, Hacettepe Üniversitesi, Tür Dili Doktora, osmanakteker@hotmail.com

¹ Abdülkadir Karahan , "İslam –Türk Edebiyatında Kırk Hadis" çalışmasında " Gerçi hadis hafız'ları , bu hadisin, birçok senedleri olmasına rağmen zayıf olduğunda birleşmişler .(Karahan 1991: 6) ifadeleriyle bu gerçeğe işaret eder.

fakihler ve alimler zümresinde dirilmeye nail olmak için birçok âlim ve sanatkâr Kırk Hadis ve tercümelerini kaleme almışlardır.

Mahiyeti hakkında bilgi bulunmayan ilk Kırk Hadisi Abdullah b. Mübarek kaleme almış. Türk edebiyatında ise bilinen ilk Kırk Hadis tercümesi, Mahmud b. Ali tarafından kaleme alınan Nehcü'l Feradis' tir. Anadolu sahasında ilk Türkçe Kırk Hadis tercümesi ise Kemal Ümmi'nin Kırk Armağanı 'dır .(Karahan: 1991: 153)

Hadis tercümelerinin kırk ile sınırlanması, dikkatleri kırk sayısı üzerine çekmektedir. Karahan 1991'e göre kırk sayı tercihinin birden fazla nedeni vardır, fakat bu konuda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Kur'an'da üçü Hz. Musa ile ilgili biri de " İnsan kırk yaşında kemale erdiğini " belirten kırk sözünün dört defa geçmesi, on sekiz hadiste kırk sayısının geçmesi, kırk sayısının Cenab-ı Hakkın kırk adı'nın mahrem evsafını izah hususunda kullanılması, Hz. Muhammet 'in kırk yaşında peygamber olması, İslam hukukunda kırk sayısının yuvarlak bir sayı olarak kullanılması (malın 1/40 'i üzerinden zekat hesaplamak gibi) kırk sayısının doğa üstü varlıklar için kullanılması, Sufilerin "çile"ye kırk gün girmesi , insan hamurunun kırk gün rahmet yağmuruyla yoğrulması inancı kırk sayısının öne çıkan tercih sebeplerindendir.

Kırk Hadisler şekil bakımından nazım, nesir ve nazım- nesir karışık olarak yazılmışlardır. Türkçe mensur Kırk Hadislere Aşık Çelebi ve İsmail Ankaravi 'nin Kırk Hadisleri örnektir. Nesir- nazım olarak yazılan eserlere ise Ali b. Hacı Mustafa ve Okcuzade 'nin eserleri örnektir. Manzum Kırk Hadislere de Ali Şir Neva 'i , Fuzuli ve Nabi gibi kudretli Türk şairlerinin Kırk Hadisleri iyi birer örnektir. (Karahan 1991:21-22-23)

1. AHDAKU'L- AHBAR

1.1.EBŪ 'L FETHİ B. ALİ ve AHDAKU'L-AHBAR

Yazılış tarihi bilinmeyen Ahdaku'l-Ahbar'ın yazarı , konusu ve yazılış amacı giriş kısmında şu satırlarla açıklanmıştır:"Bu kırk hadîsdür hâzret-i risâlet hadîslerinden ki cem' itmişdür şerefül milleti veddin ebû'l fethî bin 'alî kâdasâllahu sırrahu eydür bu âhâdîşi cem itdügümden soñra ğayb 'âleminden işitdüm ki dindi hûb cem' itdün âhdâk'ul âhbârı ya'nî haberlerüñ gözleri bebeğini pes eyle olsa buña ahdâk'ul aħbâr diyü ad virdük ve daħi bilesiz ki hadîsde geldi her kişi kim kırk hadîş hıfz itse tañrı tâ'lâ anı kıyamet güninde fakîh ve 'âlim haşr ide tañrı tâ'lâ fazlından umaruz ki bizi daħi 'ulemâ zümresi ile haşr ide ve muttakilerden ve sâ'det ehlerinden kıla âmîn yâ rabel âlemin ."(Ebû 'l Fethi B. Ali (?): 3)

Ahdak hadeka'nın çoğuludur. Türkçe karşılığı "gözbebekleri"dir. Ahbar ise haberin çoğuludur ve şu anlamlarda kullanılır: Haber, ortada dönen söylentiler, Yahudi bilginleri, hahamları, meserretler; iyilikler, yazı mürekkepleri (Devellioğlu 2012:16-17). Buna göre Ahdaku'l-Ahbar tamlaması haberlerin gözbebeği anlamında Türkçeye aktarılabilir. Ebu'l Fethi b. Ali de bu manada "haberlerüñ gözleri bebeğini" kullanmış. Yazar, eserin isminin gayb aleminden kendisine bildirildiğini aktarmaktadır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere eserin ismi mecazi bir adlandırma ile oluşturulmuştur. Haberlerden kast edilen Hz. Peygamber'den rivayetlerdir. Bu rivayetler " gözbebeğin"e benzetilmiş. Yazarın bu

benzetmedeki amacı, Peygamber sözlerinin paha biçilemez olduğunu göstermektir. Böylece eserin adı " Rivayetlerin en güzeli" olarak yorumlanabilir.

Eserin yazılış sebebi , Hz. Muhammet'e ait olduğu ileri sürülen bir hadise dayandırılmaktadır. Hadise göre Kırk Hadis ezberleyen bir kimse kıyamet gününde fakih ve alimler arasında dirilecektir. Yazar bu hadisin müjdesine nail olmak için Ahdaku'l-Ahbar'ı yazdığını bildirmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu hadis Kırk Hadis tercümelerinin yazılmasındaki en önemli etkindir.

Eserin yazılış tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan biri Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde kayıtlı diğeri ise Manisa Genel kütüphanesinde bulunmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan nüsha Konya Yusuf Ağa kütüphanesinde "647" numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Eser her sayfasında on bir satır bulunan toplam otuz dört sayfadan oluşmaktadır. Harekeli yazılmış olup döneminin ses bilgisi için iyi bir malzeme sunmaktadır. Yazılış tarihi için herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Eseri " Mevlana Müzesi Yazma Eserler Kataloğunda " tanıtan Abdülbaki Gölpınarlıya göre bu nüsha, XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başına ait olmalıdır. (Gölpınarlı 1967: 79) .

Abdülkadir Karahan, İslam-Türk Edebiyatında "Kırk Hadis" çalışmasında söz konusu eseri " zamanı belli olmayan" Kırk Hadisler başlığında ele alır. Eserin kısa bir tanıtımını veren Karahan eserin yazılış tarihi için şu bilgileri verir: "Dil, üslup ve imla bakımından XV. asır sonları ile XVI. asır başlarında tercüme edilmiş hissini veriyorsa da , açık bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. " (Karahan 1991: 293).

Bu değerlendirmeleri XIV- XV, XV-XVI şeklinde iki gruba ayırabiliriz. Birinci değerlendirme Gölpınarlı'ya ikincisi ise Karahan'a aittir.

Kitabın ilk yaprağındaki kaydı ve ikinci yaprağındaki yazı , mühürde Abdürrahman oğlu Abdülhalim ve Bastan şahsiyetlerinin isimleri geçer. Bu isimlerle ilgili olarak Gölpınarlı : "Abdürrahman oğlu Abdülhalim Çelebi 1077 Hicride (1666) çelebilik makamına geçmiş, 1090' da (1679) vefat etmiştir. Oğlu II. Bastan Çelebi babasının vefatı üzerine makama geçmiş, 1117 'de (1705) vefat etmiştir. 836 Muharreminde yazılan ve 645 numarada kayıtlı bulunan Buhari nüshasının 405. Sahifesinde Abu Bakr b. Muhammad al -ansari al safi 'i al-as'ari'nin bu nüshayı tashih ve mukabele edip Abi'l Fath Fathallah'a okuttuğu kayıtlıdır. Acaba bu Ebu'l Feth, bu zat mıdır? Sarafaddin Ebu'l Feth b. Ali aynı zamanda hadisleri terceme eden midir yoksa mütercim başkası mıdır ? Bunu da kesin olarak söylemeyeceğiz. Keşf 'te Ebu'l Feth Mu'afa b. İsmail al saybani al- Mawsılı'nin " Ahdak al-ahbar fi ahlak al-ahyar adlı bir eseri zikredilmekte ve bu zatın 630' da (1232-1233) vefat ettiği bildirilmektedir. (I. S. 16) (Gölpınarlı 1967 : 79-80)

Ebū'l Fethi b. Ali'ye dair mevcut bilgiler oldukça azdır. Ahdak'ul-Ahbar'da Ebū'l Fethi bin 'Ali "kadasallahu sırrahu" tamlamasıyla anılmaktadır. Bu tamlamanın Türkçe karşılığı İslam ansiklopedisinde " Vefat eden velîlerin ismi anılırken kullanılan bir dua" cümlesi ile verilmektedir. Buna göre eserin elimizdeki nüshasının Ebū'l Fethi bin 'Ali'nin kaleminden çıkması mümkün değildir. Zira eserin girişinde vefat ettiği bildirilmektedir. Ayrıca " cem itmişdür, eydür " gibi üçüncü şahıs anlatımları da eserin en azından giriş kısmının bilinmeyen

bir kişi tarafından yazıldığı sonucunu doğurmaktadır. Buna göre Ahdaku'l-Ahbar ya Ebū'l Fethi b. 'Ali 'nin orijinali Arapça olan bir hadis derlemesinin adını bilmediğimiz bir Türk yazarı tarafından Türkçeye tercümesidir ya da Ebū'l Fethi b. Ali'nin Türkçe yazdığı eseri adını bilmediğimiz bir Türk yazar orijinal nüshaya giriş kısmını ekleyerek on altıncı yüzyılda yeniden yazdı. Eğer eserin yazarı Gölpınarlı 'nın Keşf'te adı zikredilmekte dediği kişiye eserin yazılışı en geç 14. yüzyıl başı olmalıdır, fakat dil bahsinde de üzerinde durulacağı gibi eserin dili on altıncı yüzyıl sonu on yedinci yüzyıl başı özellikleri sergilemektedir. Bu durumda Ebū'l Fethi b. Ali'nin Arapça yazdığı Ahdaku'l-Ahbar'ın adı bilinmeyen bir Türk yazar tarafından 'Abdürrahman oğlu Abdülhalim veya II. Bastan Çelebi döneminde Türkçeye aktarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira eserin dili de bu yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Bu ihtimal güçlü olsa dahi kesin değildir. Şimdilik bu makale sadece eserin dil özelliklerinin on altıncı yüzyıl sonu on yedinci yüzyıl başı olduğu savını kesin delillerle ileri sürebilme konumundadır.

1.2. AHDAK'UL-AHBAR 'IN ŞEKİL VE İÇERİĞİ

Ahdak'ul-Ahbar şekil olarak nesirdir. Yazar önce hadislerin Arapça özgün metinlerini vermekte sonra ise 'hazret-i risalet' buyurdu tamlamasıyla Türkçe tercümelerini yapmakta. Eserdeki hadisler çeşitli konulardan seçilmiştir.

1.Tablo: Ahdak'ul- Ahbar'daki Kırk Hadislerin Konuları

Hadis	Konu
1.Hadis	Konuşmak, bakmak ve susmak erdemlerine dair
2.Hadis	Dervişliğin bağışlanacağı insanların özellikleri
3. Hadis	Zenginlik ve Fakirlikle İmtihan olunma
4. Hadis	Tevekkül eden kişinin özellikleri
5. Hadis	Cennete yolunu açan güzel huylar
6. Hadis	Alimlerin Özelliklerine Dair
7. Hadis	Dünyaya bağlanıp ahireti unutmama
8. Hadis	Alimlerin Özelliklerine Dair
9. Hadis	İlim ve marifete dair
10. Hadis	Akıl ve gönül üzerine
11. Hadis	Namaza dair
12 Hadis	Dünyevi nimetlerden vazgeçmeye dair
13. Hadis	Allah'a yaklaştıran ve Allah'tan uzaklaştıran davranışlar
14. Hadis	İmana ve iyi huya dair
15. Hadis	İlme ve hikmete dair
16. Hadis	İlim üzerine
17. Hadis	Kötülüklerle İyilikle Karşılık verilmesi
18. Hadis	Allah'ı zikretme üzerine
19. Hadis	Allah'ı zikretme üzerine
20. Hadis	Kötülüklerle İyilikle Karşılık Verilmesi
21. Hadis	Namaz üzerine
22. Hadis	Dünyaya bağlanma ahireti unutmama üzerine
23. Hadis	Namaz ve abdest üzerine

24. Hadis	Namaz üzerine
25. Hadis	Şeytanın uğramayacağı insanın özellikleri
26. Hadis	Dünyada ve ahirette mutluluk
27. Hadis	Dünyada ve ahirette mutluluk
28. Hadis	Affetmek üzerine
29. Hadis	Düşünmeye ve hikmete dair
30. Hadis	İyi İnsana dair
31. Hadis	Dünya ve ahiret üzerine
32. Hadis	Dünyanın faniliğine dair
33. Hadis	Dünya ve ahiret üzerine
34. Hadis	Müminleri barıştırmamanın sevabı
35. Hadis	Günah işlemeye dair
36. Hadis	Allah'ın sevmediği huylar
37. Hadis	Dünyaya bağlanıp ahireti unutma
38. Hadis	İyi kişilerle dostluğa dair
39. Hadis	Nefsine sahip çıkma üzerine
40. Hadis	Allah 'ın insanlara iman bağışlaması

Hadislerin seçiminde yazar tek bir konu üzerinde durmamış. Dünyanın gelip geçici olması, namaz , iyi huylar, ilimin ve âlimin özellikleri, erdemler ve dervişlik temalarını içeren çeşitli hadislerden seçimler yapmıştır.

1.3.Ahdak 'ul- Ahbar'ın Dil Özelliklerinden Hareketle Yazılış Dönemi

Bu bölümün amacı eserin biçimsel ya da ses bilgisel özelliklerini göstermek değildir. Amaç, eserin ses, şekil ve sözcük düzeyinde belirleyici özelliklerinden hareketle eserin yazılış dönemini saptamaktır.

İlk ölçüt olan ses bilgisine göre eser irdelendiğinde dudak uyumunun bazı eklerde bozulduğu görülür. Ahdak'ul-Ahbar'da dudak uyumunu bozan iki grup ek vardır:

1.3.1..Düz Tabana Daima Yuvarlak Ünlüyle Eklenenler: İyelik çekiminin birinci şahısı (itdügümden), görülen geçmiş zaman kipinin birinci tekil şahıs (ışitdüm), ikinci tekil şahıs (itdüñ), birinci çoğul şahıs çekimleri (virdük), birinci çoğul şahıs eki, (umaruz), zarf-fiil –Ü ve (Ü)p (diyü, gelüp), ilgi durumu eki ñ (haberlerüñ), fiilden isim yapan –U (ayru), , +IU isimden isim yapma eki (hayırlusı sevgülü,), fiilden isim yapan -gÜ (sevgülü), emir kipinin ikinci çokluk şahıs çekimi (kaçuñ).

1.3.2. Yuvarlak Ünlülü Tabana Daima Düz Ünlüyle Eklenenler: Görülen geçmiş zaman kipinin üçüncü şahıs çekimi, iyelik ekinin üçüncü şahıs çekimi (bakduğı), +IIk isimden isim yapma eki (açlıkdur) öğrenilen geçmiş zaman eki -mİş (olmuş), ikinci tekil şahıs eki (değülsing), isimden isim yapan +ünci eki (üçünci).

Elde edilen bu veriler aşağıdaki tablolarda Kartallıoğlu'nun çalışmasıyla karşılaştırıldı ve uyumun en çok hangi yüzyıla benzediği bu karşılaştırma metoduyla tespit edildi

2. Tablo: Klasik Osmanlı Türkçesinde Düz Tabandan Sonra Gelen Eklerin Ses Uyumu (Kartallıoğlu 2011:236-486-523)

DÜZ TABANDAN SONRA EKLERİN SES UYUMU				
Ekler	Ahdaku'l Ahbar	XVI YY	XVII.YY	XVIII. YY
+(U)m 1.T. Ş.E	%0	%17	%54	%95
-Dum G.G. 1.T.Ş	%0	%11	%10	%98
-Dung G.G.2.T.Ş	%0	%5	%71	%68
-DUK G.G.1.Ç.Ş	%0	%13	%72	%84
-(U)P Z.F	%0	%0	%0.9	%0
-U. F.İ.Y. E	%0	%77	%25	%60
+(U)ng İ.H. E	%0	%4	%51	%93
-(U)nguz E.2.Ç.Ş	%0	%6	%25	%0
+IU İ.İ.Y	%0	%23	%4	%35
+Dur E.3. Ş.Ç.	%0	%0.3	%2.2	%77

3. Tablo: Klasik Osmanlı Türkçesinde Yuvarlak Tabandan Sonra Gelen Eklerin Ses Uyumu (Kartallıoğlu 2011:236-486-523)

Yuvarlak TABANDAN SONRA EKLERİN SES UYUMU				
Ekler	Ahdaku'l Ahbar	XVI YY	XVII.YY	XVIII. YY
+(S)İ İ.3.T.Ş	%0	%33	%30	%27
-(I)ncİ 2hECE	%0	%29	%0	%18
+İİK İ.İ.Y.E.	%0	%27	%82	%46
+mİ Ö.G.Z	%0	%0	%0	%0
+sİn 2.T.Ş	%0	%7	%23	%38
-(I)n) F.F.Y	%0	%38	%67	%83

Tablolardaki veriler incelendiğinde Ahdak'ul-Ahbar'ın en çok XVI. yüzyıla uyduğu görülür. Buna göre eserin yazılış dönemi ilk ölçütümüze göre XVI. yüzyıl olur.

İkinci ölçüt biçim bilgisidir. Bu ölçüt için hangi yüzyıllara ait olduğu iyice saptanan eklerden hareket edilerek bu eklerin eserdeki durumu incelendi. Bildirme eki incelememize konu olan eserde ‘‘dur’’ şeklinde olup ‘‘durur’’ şekli hiç geçmez. Ercilasun 2011'e göre ‘‘durur’’ 15. Yüzyıldan itibaren seyrekleşir, 17. yüzyılda kaybolur. Eserde ‘‘-Isar’’ gelecek zaman ekine rastlanmaz, bir örnekte gelecek zaman eki ‘‘-AcAk’’ görünüş eki olarak geçer. Ergin 2004'e göre gelecek zaman eki Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında görülmeye başlanmış, Osmanlıcada zaman eki olarak kullanılmıştır. Eserde ‘‘durur’un görülmemesi ve ‘‘-AcAk’’ kipinin kullanılması eserin yazılış dönemi için XVI. yüzyıl sonunu işaret eder.

Üçüncü ölçüt olarak ‘‘ol’’ zamiri kullanıldı. Eserde ‘‘ol’’ kullanımı çoğunlukta olmakla birlikte ‘‘o’’ şekilleri de vardır. Ergin bu zamirin tarihi seyrini şöyle belirtir: ‘‘Eski Türkçenin ve Batı Türkçesinin ilk devirlerinde ‘‘ol’’ şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinin daha çok sonlarına doğru ve Osmanlıcanın başlarında yavaş yavaş ‘‘o’’ şekli de ortaya çıkmış, böylece Osmanlıcada ‘‘ol’’ ve ‘‘o’’ şekilleri son zamanlara kadar yan yana kullanıla gelmiştir. Fakat bu yan yana kullanılma devrinde ‘‘ol’’ gittikçe azalırken ‘‘o’’ çoğalmış nihayet Osmanlıcanın sonunda ‘‘ol’’ yerini tamamiyle ‘‘o’’ ya bırakmıştır.’’ (Ergin 2004: 266) Buna göre ‘‘o’’ şekli eserde az görüldüğüne göre bu ölçüt de on altıncı yüzyılı işaret eder.

Ses, biçim ve sözcük ölçütleri, eserin yazılış dönemini on altıncı yüzyıl sonu , on yedinci yüzyıl başı aralıklarında göstermektedir. Böylece bu çalışma Gölpınarlı'nın XIV-XV, Karahanlı'nın XV-XVI . yüzyıllar aralığından farklı olarak XVI-XVII aralığını dil özelliklerinden hareketle saptamaktadır

İNCELEME

Çalışmanın inceleme bölümü, Evrensel Dil Bilgisine göre Kİ²'yi tanımlama amacı taşır. Bu amaçla ilk olarak Evrensel Dil Bilgisi hakkında bilgiler verildi. Kİ, cümle yerleştirici işlevsel bir kategoridir. Bu kategoriye Evrensel Dil Bilgisinde "tümleyici" denir. Çalışmanın temel amacını içerdiği için "tümleyici" kavramına ve geleneksel çalışmalardan ayrılan özelliklerine yer verildi. Cümle yerleştirici bir diğer kategori olan fiilimsilerin de "tümleyici" özellikleri taşıdığı Kİ cümleleri ile mukayeseli olarak gösterildi. Kİ ve fiilimsilerin "tümleyici" oldukları kanıtlandıktan sonra Ahdak'ul- Ahbar'da Ki "tümleyicisi"'nin işlevleri ele alındı.

2.AHDAK'UL-AHBARDA Kİ TÜRMEYİCİSİ

2.1.Birleşik Cümle ve Evrensel Dil Bilgisi

Birleşik cümle, en yalın tanımıyla bir cümlenin bir diğer cümlenin ögesi olmasıdır. Başka bir deyişle bir cümlenin diğer cümlenin içine yerleşmesidir. Bu işlem bütün dünya dilleri için evrensel bir ilkedir fakat cümlenin birleşmesi ise bir değişkendir. Söz gelimi, bazı diller birleşme için sözcüksel tümleyiciler kullanır bazıları da işlevsel tümleyici kullanır. Sözcüksel tümleyici kullanan dillere İngilizce (that), Farsça (ki); işlevsel tümleyici kullanılan dillere de Türkçe (fiilimsiler) örnek gösterilir. Dillerin hepsinin cümle birleşmesi yapması bu dillerin derin yapıda aynı fakat yüzey yapıda farklı olduğunu gösterir.

Türkçe dil bilgisi çalışmalarında birleşik cümle sorunsalı oldukça etraflı tartışılmıştır. Bu çalışmanın kapsamını aşacağı için bu tartışmalara ayrıca değinmeyeceğiz. Fakat tartışmanın temelini bir dil tartışmasına dayandığını belirtmemiz gerekir. Şayet bir dil bilimci Chomsky³'nin dilin üretken dönüşümcü tanımını benimserse yukarıda izah ettiğimiz üzere Türkçede fiilimsilerin kurduğu yan cümleleri birleşik cümle olarak kabul edecektir. Fakat yapısalcı bir anlayışı benimseyip "cümlenin sadece yargı bildiren " bir grup olduğu tanımından hareket ederse Türkçede fiilimsilerin kurdukları yapıları sadece kelime gruplarından ibaret görecektir. O halde; dil bilimcinin öncelikle işe dil tanımıyla başlaması gerekir. Bu çalışma N. Chomsky' nin 1956 yılından itibaren başlattığı Evrensel Dil Bilgisi prensiplerini benimsemektedir.

² Bu çalışmada tümleyicinin yazımı için , büyük harflerle Kİ görünümü tercih edildi. Bu yazım, tümleyici özelliği taşımayı anlatır.

³ Bu makalede kullanılan Evrensel Dil Bilgisi terimleri Uzun 2000'de kullanılan terimlerdir. Çalışmada Evrensel Dil Bilgisinin sadece önemli gelişmelerine değinildi. Ayrıntılı bilgiler için şu kaynaklara bakılabilir: Chomsky, 1965 , 2002, 2009, 2011, 2014; Bayraktar 2014; Farrokhpey 1999; Kerimoğlu 2016 ; Kıran, Z-A. 2010; Toklu 2015; Uzun 2000.

Saussure'den sonra dil bilimindeki en önemli gelişme Chomsky 'nin üretken dönüşümlü dil kuramıdır. Chomsky, insan dilinin çok karmaşık olması fakat henüz çok erken yaşta öğrenilmesi gözleminden yola çıkarak adeta tek başına yeni bir bilim dalını kurmuştur. Bu bilim dalı öncelikle insanın doğuştan sahip olduğu sezgisel bilgiler üzerine çalıştı. Bu çalışmalardan edinilen gözlemler dilin en önemli bileşeninin söz dizimi olduğunu gösterdi. Böylece söz diziminden hareketle bütün insan dillerinin paylaştığı ortak ilke ve değişkenleri bulmak dil biliminin yegane uğraşı olmuştur.

Chomskyci dil bilgisi, dilin insan zihninin bir ürünü olması ve insan yaşamının ilk dönemlerinde edinilmesi üzerine kurulmuştur. Dilin çok karmaşık bir sistem olmasına rağmen kendiliğinden edinilmesi gözlemi Chomsky'yi insanın doğuştan bir dil düzeneğine sahip olduğu sonucuna götürmüştür. Buradaki "doğuştanlık" dillerin doğuştan var olması değildir, herhangi bir dili yeterli uyarıcının olduğu bir ortamda kendiliğinden edinmek demektir.

İnsanın doğuştan sahip olduğu dile dair bütün bilgilerine sezgisel bilgi denir. Chomsky, doğuştan sahip olunan bu yeterlilikleri edinç diye tanımladığı soyut bir düzenele ilgili görürken; söz varlığı, sesletme özellikleri, konuşma biçimi gibi bireysel özellikleri edim adını verdiği somut bir düzenele ilgili görür. Edimden hareketle edinçte olup bitenler anlaşılabilir.

Chomsky, teorisini ilk ortaya attığı 1957 yılından minimalist programa kadar geçen sürede tezlerinde çeşitli düzenlemeler yapmış ve bazı kavramlardan da vazgeçmiştir. Ancak teorisinin temel varsayımı olan "sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üretme" ve dil bilgisinin temel bileşeninin "söz dizimi" olduğu ilkelerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Chomsky'nin teorisi ana hatlarıyla aşağıdaki başlıklarda ele alınacak:

A. Temel Tümce Yapısının Kabul Edildiği Dönem (1957-1965)

Teorisinin bu ilk yıllarına göre dil düzeneği:

Öbek Yapı Kuralları → Temel Tümce Yapısı → Dönüşümler → Biçimsesbilim.

Bu dönemde cümle iç merkezli olarak kabul edilmez. Sözcükler öbek yapının bir parçası olarak görülür. Dönüşümlerin yapı koruyucu olması ilkesi henüz yoktur.

B. Derin Yapı ve Yüzey Yapının Benimsendiği Dönem (Evrensel Dil Bilgisine Kadar)

Bu dönemde temel yapı yerini derin yapıya; türemiş cümle yerini yüzey yapıya bırakır. Derin yapı soyuttur ve öbek yapıyla kurulur. Anlam bilimsel bileşen, kurulan her tümceyi yorumlar. Derin yapıya dönüşümlerle yüzey yapı elde edilir. Dönüşümler anlama etki etmez. Dil düzeneği şöyledir:

Taban (Sözlükçe ve öbek yapı) → Derin Yapı → Anlam Bilimsel Bileşen → Dönüşüm → Yüzey Yapı → Ses Bilimsel Bileşen.

Derin yapının görevi dönüşümün uygulanacağı öbek kurallarını türetip cümleyi yorumlamaktır. Yüzey yapının görevi ise derin yapıda üretilen ve anlamı kontrol edilen tümceyi ses bilimsel bileşene göndermektir. Yüzey yapılar dönüşümün çıktısıdır.

Dil kuramının bu döneminde cümlelerin bir ara yansıma olduğu kabul edilip T' budağının TÛM ve T şeklinde iki budaklı olduğu ileri sürüldü. Böylece birleşik olmayan bir cümlede dahi boş TÛM konumu kabul edildi. Bu kabulün en önemli sonucu, taşımaların TÛM'deki boş konuma yapıldığı ilkesinin kabul edilmesi oldu. Dönüşümlerin yapı koruyucu olması gerektiği bu dönemde benimsenen bir başka ilkedir.

C.İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı Dönemi (Evrensel Dil Bilgisi Dönemi)

Dil kuramının bu dönemi, doğuştan gelen ilkeler ve bunların değiştirgenleri (parametleri) üzerinde durulduğu dönemdir. D- yapı ve Y- yapı olmak üzere iki yeni sunuluş benimsendi. Her iki sunuluştaki birtakım ilke ve değiştirgenler barındırır. Bu dönemin asıl önemli varsayımı Y-yapının son sunuluş olmamasıdır. Artık Y- yapıdan sonra sesçil ve mantıksal yapı sunuluşları vardır. Böylece Y- yapı sesletilen tümceden çok fazlası olarak görüldü. Dönüşümden sonra, sesçil yapıdan önceki sunuluşa Y- yapı denildi. Butün dönüşümlerin α taşı denilen tekçil bir yolla gerçekleştiği ileri sürüldü. Bu döneme göre dil düzeneği:

Sözlükçe → d- yapı α taşı → y- yapı → sesçil yapı

→ mantıksal yapı

Bu dönemde sekiz alt kuram benimsendi. Derin yapıdaki öbek yapılarla ilgilenen Aşamalı X- Kuramı, sözlüksel yapının söz dizimiyle etkileşimini inceleyen Rol Kuramı, söz dizimdeki yönetme- yönetilme ilişkisini inceleyen Yönetim Kuramı, adların durum eki almasını inceleyen Durum Kuramı, gönderimleri inceleyen Bağlama Kuramı, boş kategorileri inceleyen Denetleme Kuramı, dönüşümlerle ilgilenen Taşınma Kuramı ve taşınmalarda aşırı üretimi sınırlayan Sınırlama Kuramı evrensel dil bilgisinin bu dönemde üzerinde durduğu alt kuramlardır.

2.Evrensel Dil Bilgisinde Tümlüyici

Tümlüyici terimi Comsky'nin 1965 sonrası çalışmalarında görülür. Başka bir deyişle bu terim standart kuram dönemine aittir. Standart kuramdan önce 'that' katma olarak görünür ve dönüşümler sonucunda yüzey yapıda ortaya çıkardı. Standart kuramda derin yapıda bir cümle kurucu olarak görüldü. Bu kabulün sebebi çekimli eylemlerde seçimli görünmesi mastarlarda zorunlu olarak görünmemesidir. Tümcenin kurucusu olmayan ama tümceciği ana tümcelerin tümleci konuma sokan that, for, whether gibi yapılara kısaca TÛM (tümlüyici) denir. Böylece tümce artık bir ara yansımadır ve birleşik olamayan bir tümce dahi boş olan bir TÛM konumu taşır. Taşımalar bu boş konuma yapılırlar.(Uzun 2000: 65-66-67-68)

3. Türkçe Gramer Kitaplarında "Ki"

Banguoğlu Kİ cümlelerini tümleme birleşik cümlelerin bir türü saydığı ilinti zamir cümlesi başlığında inceler. Bu cümle türünün Türkçede oldukça az görülme sebebini aynı işlevi karşılayan fiilimsilerin gelişmiş ve yayılmış olmasına bağlar. Kİ cümlelerinin kaynağı Banguoğlu'na göre Farsçadır.(Banguoğlu 2007 :553) Karaağaç, Kİ cümlelerini bağlama zamiri ve bağlama edatıyla kurulan cümleler şeklinde ikiye ayırır. Bir isimden sonra gelen

cümleleri bağlama zamir ile kurulan cümleler, bir yüklemden sonra gelen cümleleri ise bağlama zamirli cümleler kabul eder. Karaağaç, Kİ cümlelerini yardımcı cümle ana cümleden sonra geldiği için Türkçenin söz dizimine aykırı bulur.(Karaağaç 2013: 515) Karahan, Kİ cümlelerini , cümlelerin bağlanma şekillerinin bir parçası olarak görür. Karahan ‘a göre Kİ cümleleri tıpkı ‘ve’ bağlacı gibi iki cümleyi bağlamaktan ibaret olan bir cümle türüdür. Ayrıca Karahan, Kİ cümlelerinde asıl cümle ve yardımcı cümle sıralanışının da değişken olduğunu kimi zaman asıl cümle başta kimi zaman sonda olduğunu belirtir.(Karahan 2006: 85-86-87) Karahan’ın görüşlerinden dikkat çekici ilk unsur Kİ cümlesinin bağlaç cümlesi olarak sınıflandırılmasıdır. Bağlaçlar bir cümleyi diğer bir cümleye bağlama işleviyle kullanır; fakat bir cümleyi diğer bir cümle içerisine yerleştirmezler. Bu takdirde bağlacın bir birleşik cümle üretme yeteneği yoktur. Evrensel dil bilgisinin terimiyle bağlaç ‘tümleyici’ değildir. Karahan’ın dikkatlere sunduğu bir diğer nokta ise asıl unsurun değişken olmasıdır. ‘Öyle bir sessizliğe daldılar ki düşündüklerimi işitecekler diye korktum.’ cümlesi Karahan’a göre asıl unsuru sonda olan bir cümledir. Tümencenin eylemsilerle ifadesi ‘ Düşündüklerimi işiteceklerinden korkacağım kadar bir sessizliğe daldılar.’ şeklinde tasarlırsak esas unsurun (daldılar) yine sonda olduğu görülecektir. Dolayısıyla Karahan’ın esas unsur değişikliği gözlemine katılmak mümkün değildir. Gencan, Kİ cümlelerini Ki Bağlacı başlığında ele alır. Gencan bir yüklemden sonra gelen ve bir isimden sonra gelen olmak üzere iki tane Kİ cümlesi belirler. Ona göre bir isimden sonra gelen Kİ sevimsiz bir çeviri Türkçesidir ve kullanılmamalıdır. Ayrıca Gencan ‘ ona güvenilmez ki... ‘ gibi cümleleri ise Kİ’den sonra gelen cümlelerin düştüğü cümleler olarak değerlendirir. Ergin’e göre Ki cümlelerindeki Kİ zamir özellikli olmayıp bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı niteliğindedir. Tek başına bir anlamı ve kullanışı olmayan Kİ sonuna geldiği unsuru bir diğer unsura bağlayan izah ve netice ilişkisi kuran bir kuvvetlendirme ve bağlama edatıdır. Ergin, Kİ ‘nin bir yüklemden ve bir isimden sonra gelmek şeklinde iki işlevi olduğunu da ekler ve Kİ’ yi bir cümle kurucusu olarak kabul eder. (Ergin 2004:361-362-363-406). Bozkurt, Kİ cümlelerini bağlı tümce başlığında ele alır ve bu bağlaçla kurulan tümcelerin Türkçeye uymadığının altını çizer. (Bozkurt 1995: 338-339)

Buraya kadar olan görüşlerde Banguoğlu’na göre Kİ bir ilinti zamiri, Karaağaç’a göre bağlama edatı ve bağlama zamiri şeklinde iki işlevli, Karahan, Gencan ve Bozkurt’a göre bir bağlaç, Ergin’e göre bir bağlama edatıdır. Görüldüğü gibi Kİ cümlelerini inceleyen araştırmacılar Kİ’nin bir cümleyi bir diğer cümle içerisine yerleştirme özelliğine dikkat etmedikleri için tek başına manasız olmasından hareketle bağlama edatı, bağlaç, ilinti zamiri, bağlama zamiri şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kİ bir cümleyi bir diğer cümleye temel cümle nesne ya da zarf öğelerinden biri olarak yerleştirebilir. Bu durumda yerleşen cümle gerekçe, sonuç vd. anlamların biriyle diğer cümleye yerleşmiş olacaktır. Ayrıca Kİ bir cümleyi bir ismi niteleyerek de diğer bir cümle içerisine yerleştirebilir. Bütün bu özelliklerden hareketle Kİ için en uygun ifade evrensel dil bilgisi terimiyle ‘Tümleyici’ olur. Bu terime duyulan ihtiyacın açık sebebi, Kİ ‘nin cümle bağlama işlevli bir kategori olmamasıdır. Aksine Kİ bir cümleyi diğer bir cümle içerisine yerleştiren işlevsel bir kategoridir. Bu durumda Kİ Türkçe söz diziminde ‘ve’⁴ bağlacı işlevi taşımamaktadır. Çünkü bağlaç bir cümleyi diğer cümleye anlam ilgisiyle bağlar; oysa Kİ bir cümleyi diğer

⁴ ‘‘Ve’’ bağlacı sembolik olarak bütün bağlaçlar anlamında kullanıldı. Asıl kast edilen durum Kİ’nin bir bağlaç işlevi üstlenmediğidir.

cümlelerin içine bir öge olarak yerleştirmektedir. Bu durumda Türkçe söz diziminde Kİ fiilimsilerle eş değer bir işlev göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada Kİ yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak tümleyici olarak kabul edildi.

Bu çalışmada dilin doğuştan gelen bir düzenek olduğu ve dillerin ortak ilkeler paylaştığı, ilkelerin de değişkenler şeklinde görüldüğü tanım paylaşılmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Ahdakul-Ahbar'daki Kİ tümleyicisinin oluşturduğu cümleler incelenecek ve fiilimsilerin kurduğu cümlelerle söz dizimsel ölçütlere göre kıyaslanacak. Fiilimsi cümleleri Kİ tümleyicisinden hareketle yeniden oluşturulduğu için bu cümlelere "tasarım cümleleri" adı verilecek. Böylece fiilimsilerin de tümleyici işlevli oldukları Ki tümleyicisinden hareketle dikkatlere sunulacak.

4. Ahdakul- Ahbar' da Kİ Tümleyicisinin İşlevleri

4.A.Bir İsmi Açıklayıcısı Olan Ki Tümleyicili Cümleler

Bu cümle kuruluşu, bir ismin Kİ tümleyicisi tarafından nitelenmesiyle oluşur. Nitelenen isim, niteleyen cümlelerin bir ögesi konumundadır. Günay Karaağaç Kİ'nin bu kullanımına dair şunları söyler: "Ki 'nin bağlama edatı olarak bu kullanımları yanında, Türkçede, uzun bir süre bağlama zamiri olarak da kullanılmıştır. Günümüz Türkçesi, bilhassa yazılı dil kullanımında bu yapıyı şiddetle reddetmektedir: *Y. Kemal,- ki Türk edebiyatının önemli şairlerinden-, 1958'de öldü; Ol gice ki doğdu ol hayrül beşer/ Anesi anda neler gördü neler.* (Karaağaç 2013: 515) Karaağaç Kİ için iki ayırım yapar. Bir yüklemden sonra gelen Kİ cümlelerini bağlama edatı , bir isimden sonra gelen Kİ cümlelerini de bağlama zamiri olarak kabul eder. Her iki cümle yapısında Kİ' nin asıl işlevi bir cümleyi diğer bir cümlelerin içine yerleştirmek olduğuna göre böyle bir ayırım yerinde bir gözlem olarak kabul edilemez. Çünkü Kİ ister bir isimden sonra gelsin ister bir yüklemden sonra gelsin cümle yerleştirme işlemi yapmaktadır. Bu durumda evrensel dil bilgisinin cümle yerleştirme işlemi yapan işlevsel kategoriler için kullandığı "tümleyici" terimi yerinde bir kullanım olur.

(1) Bu kırk hadîşdür hazret-i risâlet hadîşlerinden ki cem' itmişdür şerefül milleti veddin ebû'l Fethi bin 'alî kadasâllahu sırrahu . (Ebû 'l Fethi B. Ali (?): 3)

(1) Tasarım Cümlesi: Bu, şerefül milleti veddin ebû'l Fethi bin 'alî kadasâllahu sırrahunun cem ettiği hazret-i risâlet hadîşlerinden (olan) kırk hadîşdür . .

hazret-i risâlet hadîşlerinden söz öbeğini açıklayan Kİ cümlesi bir yüklem ve öznen oluşmakta. Nitelenen söz öbeği ise cümlelerin dolaylı tümleci görevindedir. Tasarım tümcesinde ise Kİ' nin işlevini fiilimsi (-dığı) karşılamakta. İyelik üçüncü şahıs çekimiyle eylem cümlesi, bir isim gibi uyuma girmiş ve nitelediği isimden önce gelmiştir. Tasarım cümlesi de Kİ cümlesi de ortak bir özellik olarak dolaylı tümleç almış bir ismi nitelemektedir.

Bir ismin açıklayıcısı olan Kİ Tümleyicili yan cümlelerde, nitelenen isim yan cümlelerin yüklemine nesnesi görünümünde de olabilir:" **hazret-i risâlet beşinci hadîşde böyle buyurur ki haşletler ki anlaruñıla cennet yolu tizrek kaç' olunur**" (Ebû 'l Fethi B. Ali (?): 5) Nitelenen isim Kİ tümleyicili yan cümlelerin öznesi görünümünde de olabilir: '**Ol üç nesne ki kurtarıcıdur.**' (Ebû 'l Fethi B. Ali (?): 8)

4.B. Ana Cümlelerin Nesnesi Olan Ki Tümlayicili Cümleler

Bir ana cümlelerin nesnesi olan Kİ cümleleri Ahdak'ul-Ahbar'da en çok görülen Kİ tümlayicili birleşik cümledir. Bu cümle kuruluşunda Kİ tümlayicisi, yardımcı cümleyi ana cümleye nesne olarak yerleştirir. Bu cümle tipinin örnek kullanımı ve analizi (2) numaralı cümle üzerinde gösterilecek:

(2.)Bu āḥādīṣi cem itdüğümden soñra ğayb ‘āleminden işitdüm ki dindi hūb cem’ itdüñ. (Ebū ‘l Fethi B. Ali (?): 3)

(2.a).Tasarım Cümlesi: Bu āḥādīṣi cem itdüğümden soñra hūb cem’ itdüñ dediğini ğayb ‘āleminden işitdüm.

İki cümlelerin söz dizimi arasındaki en önemli fark nesnenin yüklem önünde veya sonunda olması görünümüdür. Nesneyi yüklem önüne konumlandırarak görünüm fiilimsilerin oluşturduğu yan cümlelerin özelliğiyken nesnelere yüklem sonuna yerleştiren görünüm ise Kİ tümlayicisine ait görünümlerdir. Her iki yan cümle de ana cümlelerden bağımsız olarak kendi öznelerini taşımaktadır. Fiilimsi cümlesinin öznesi ‘‘dediği’’ yüklemdeki iyelik üçüncü şahıs ekinin işaret ettiği ‘‘onun’’ zamiridir. Kİ cümlesinde ise özne ‘‘o’’ zamiridir. Kİ cümlesinde özne yalın haldeyken fiilimsi tasarım cümlesinde özne ilgi hali ekini almıştır ve cümlelerin yüklemi üzerine belirtme hali eki gelmiştir. (dediğini). Fakat tasarım cümlesi zarf-fiil tümlayicisiyle kurulursa bu isimlere özgü uyum yan cümlelerin yüklemde gözlemlenmez:

(2.b.) Bu āḥādīṣi cem itdüğümden soñra hūb cem’ itdüñ diye ğayb ‘āleminden işitdüm.

(2.b) görünümü, (2.a) görünümünden farklı olarak cümlelerin nesnesi değil, zarfdır. Zarflar, Evrensel Dil Bilgisinde eklenti olarak kabul edilir. ‘‘İşit’’ eylemi, nesne alan bir eylem olduğuna göre bir isim öbeği ile kategorilenmesi gerekir. Buna göre cümlelerin uygun tasarımı (2.b) tasarımı ‘‘olamaz. Türkçe nesne görevli yan cümle tasarlandığında yan cümlelerin isimlere özgü uyuma bağlandığı, birçok araştırmacının ortak gözlemidir.

4.C. Ana Cümleye Zarf Tümleci Olarak Yerleşen Ki Tümlayicili Cümleler

Bu cümlelerde Kİ tümlayicisinden sonra gelen cümle ana cümlelerin gerekçesini bildirir. Böylece Kİ tümlayicili cümle ana cümlelerin zarf tümlayicisi olarak birleşik cümleye katılır.

(3.)Bir fācīrūñ benüm üzerümde minettin kıma ki rüzī kılasın aña bende muḥābet. (Ebū ‘l Fethi B. Ali (?): 4)

(3.) Tasarım Cümlesi:Aña bende muḥābet rüzī kılasın diye bir fācīrūñ benüm üzerümde minettin kıma.

Türkçe tasarım cümlesinde ‘‘diye’’ yan cümleyi ana cümlelerin içine yerleştirme işlevini Kİ tümlayicisine benzer şekilde yapmaktadır. Yan cümlelerin yüklemi kip ve şahıs eki almış fiillere özgü uyuma bağlı çekimli bir fiildir. Ayrıca ‘‘sen’’ öznesi yalın haldedir. Gerekçe anlatan cümleleri ‘‘diye’’ tümlayicisi ile oluşturmak mümkün olduğu için ‘‘diye’’ tümlayicili yan cümle tasarlandı. Kİ tümlayicili yan cümlelere en çok benzeyen görünüm ‘‘diye’’

tümleyicisiyle oluşturulan görünümüdür. Çünkü bu cümleler isime özgü uyumlara bağlanmamaktadır.

4.D. İsim Cümlelerinde Ki Tümleyici

Bu cümlelerde, isim-fiilli yüklemden sonra Kİ tümleyicili yan cümle gelir. Bu cümle tiplerinde Kİ tümleyicisi isim-fiilden önceki ismi, bir sıfat cümlesi gibi niteler. Kİ tümleyicisinin isim-fiilden sonra gelerek cümle yerleştirme yaptığı örnekler, Ahdak'ul-Ahbar'da iki tiptedir. Birinci tipte isim-fiille yüklem olmuş bir zamirden sonra Kİ tümleyicisinin yerleştiği cümle gelirken ; ikinci tipte bir ismin isim-fiille yüklem olduğu cümleden sonra Kİ tümleyicisinin yerleştiği cümle gelir. Zamirlerin isim- fiil yardımıyla yüklem olduğu cümlelerin Türkçe fiilimsilerle yeniden tasarımı işlemi, zamiri silip Kİ tümleyicili yan cümleyi fiilimsiler yardımıyla silinen zamirin yerine koyma adımlarıyla gerçekleşmektedir. İsimlerin isim-fiille yüklem olduğu cümlelerde ise Kİ tümleyicisinden sonra gelen cümlenin ismi niteleyerek tasarım cümlesinde yer aldığı görülür. Bu cümlelere dair örnekler Ahdak'ul –Ahbar' da şu şekildedir:

(4.) *kaçan bir kûl dünyâyı sevse tañrı 'uķûbetlerinüñ aña gey azırığı odur ki anuñ göñlinden imân lezetini çeker.* (Ebü '1 Fethi B. Ali (?):5)

(4.).Tasarım Cümlesi: *kaçan bir kûl dünyâyı sevse tañrı 'uķûbetlerinüñ aña gey azırığı anuñ göñlinden imân lezetini çekmesi olur.*

(5.) *biri odur ki sizi şek etmekden yakına okıya ikincisi odur ki sizi tekabürlükden tevâzu'a okıya üçüncüsü odur ki sizi riyâdan îhlâşa okıya dördüncüsü odur ki sizi dünyâyı rağbet itmekden zühde okıya beşincüsü odur ki sizi düşmânlıktan naşîhata okıya.* (Ebü '1 Fethi B. Ali (?): 6)

(5). Tasarım Cümlesi:*Biri sizi şek etmekden yakına okıması, ikincisi sizi tekabürlükden tevâzu'a okıması, üçüncüsü sizi riyâdan îhlâşa okıması, dördüncüsü sizi dünyâyı rağbet itmekden zühde okıması, beşincüsü sizi düşmânlıktan naşîhata okımasıdır.*

(6.) *hafîf 'ül haz olardur ki anlaruñ ehlü ve 'ayâlî olmaya.* (Ebü '1 Fethi B. Ali (?): 7)

(6).Tasarım Cümlesi: *hafîf'ül haz ehlü ve 'ayâlî olmayandır .*

(7.) *Sizüñ eyülerüñüz nüm iki yüz yilumdan soñra anlardur ki hafîf'ül haz olalar.* (Ebü '1 Fethi B. Ali (?): 7)

(7).Tasarım Cümlesi: *Sizüñ eyülerüñüz nüm iki yüz yilumdan soñra hafîf'ül haz olacak olanlardır.*

(8.) *İkincisi hevâ ü hevesdür ki aña kişî uymış ola.* (Ebü '1 Fethi B. Ali (?):8)

(8.)Tasarım Cümlesi: *İkincisi kişinin uymış olduğu hevâ ü hevesdür.*

SONUÇ

Bu çalışmada Ahdaku'l-Ahbar'daki Kİ tümleyicisi ele alındı. Çalışmanın birinci bölümünde incelemeye konu olan eserin yazarı, yapısı ve yazılma dönemi hakkında bilgiler verildi. Ahdak'ul-Ahbar'ın yazılma dönemi, dil özelliklerinden hareketle XVI. yüzyıl sonu, XVII. yüzyıl başı olarak tespit edildi. Ahdak'ul- Ahbar 'ın giriş bölümünden verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, Abdürrahman oğlu Abdülhalim veya II. Bastan dönemlerinde yaşamış adı bilinmeyen bir Türk mütercim, Ebū'l Feth B. Ali ' nin Ahdak'ul- Ahbar isimli eserini tercüme etmiştir Eserdeki hadisler çeşitli konulardan seçmeler şeklindedir. Eser mensur olarak tertip edilmiştir.

Çalışmanın inceleme bölümünde, Ahdak'ul-Ahbar'daki Kİ tümleyicisi ele alındı. Tümleyici, cümleleri iç içe yerleştiren işlevsel bir kategoridir. Türkçe söz diziminde Kİ çekimli bir yüklemi olan bir cümleyi ana cümlelerin bir ögesi konumuna yerleştirerek tümleyici işlevini açıkça yerine getirmektedir. Benzer bir cümle yerleştirme işlevini de fiilimsiler yapar; fakat fiilimsilerin yüklemi çekimli değildir. Buna rağmen fiilimsili cümleler de tümleyicili cümleler sayılmalıdır. Çünkü Evrensel Dil Bilgisinde cümle yerleştirme bir ilke, yerleşimin niteliği de bir değişken olma özelliğindedir. Bu açıdan dil bilim çalışmalarında cümle ve birleşik cümle kavramları öncelikle dilin tanımıyla ilgilidir. Nitekim yapısalci yaklaşımın cümle 'yargı bildiren çekimli bir gruptur ' tanımı benimsenirse Türkçedeki fiilimsiler cümle olarak kabul edilemez. Fakat Chomsky 'nin üretken dönüşümcü tanımı esas alınır ise fiilimsiler de birer cümle kabul edilir. Buna göre Türkçedeki cümle tartışmalarının temelinde 'dil'in tanımı sorunsalı yatmaktadır. Bu çalışmada bir cümleyi diğer cümlelerin içine yerleştiren her işlevsel yapıyı 'tümleyici ' olarak adlandıran Evrensel Dil Bilgisinin olgularından hareket edildi. Bu olgunun doğal sonucu gereği hem Kİ hem de fiilimsiler tümleyici kabul edildi ve Ahdaku'l-Ahbar'daki Kİ tümleyicisi fiilimsi tümleyicileri ile karşılaştırmalı olarak ele alındı. İncelemenin neticesinde Ahdaku'l-Ahbar'ın söz diziminde Kİ tümleyicisinin işlevleri aşağıdaki gibi saptandı:

1. Bir İsmi Açıklayıcısı Olan Ki Tümleyicili Cümleler
2. Ana Tümçenin Nesnesi Olan Ki Tümleyicili Cümleler
3. Ana Tümçenin Zarf Tümleci Olan Ki Tümleyicili Cümleler
4. İsim Cümlelerinde Ki Tümleyici

Bağlaç, bir cümleyi bir diğer cümlelerin içine yerleştiren bir kategori olmamasına rağmen Karahan, Bozkurt ve Gencan yazarlarınca Kİ de bir bağlaç sayılmıştır. Ergin'e göre de Kİ bir bağlama edatıdır. Ancak Ergin Kİ 'yi bağlaç cümlesi saymamakla diğer yazarlardan ayrılır. Banguoğlu ise Kİ 'yi bir ilinti zamiri sayar. Bu çalışmada Kİ cümlelerinin bağlaç cümlesi olmadığı, Kİ 'nin tümleyici göreviyle bir cümleyi diğer cümlelerin içine bir öge gibi yerleştirdiği gözlemi örneklerle kanıtlandı. Ki'nin bu durumda en çok benzediği kategori fiilimsilerdir. Bu sebeple bu çalışmada Kİ ve fiilimsi kategorileri tümleyici olarak değerlendirildi.

Kaynakça

- Aksan, D. (2007). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Banguğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chomsky, N. (2014). Dilin Mimarisi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Chomsky, N. (1965). Aspects Of The Theory Of Syntax. Cambridge: THE M.L.T. PRESS
- Chomsky, N. (2002). Syntactic Structures. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Chomsky, N. (2009). Bilgi Sorunları ve Dil. İstanbul: Bgst Yayınları
- Chomsky, N. (2011). Dil ve Zihin. Ankara: Bilgesu
- Bayraktar, N. (2014). Dil Bilimi. Ankara: Nobel
- Bozkurt, F. (1995). Türkiye Türkçesi. İstanbul: Cem/Kültür
- Ebû '1 Fethi B. Ali (?) Ahdaku'-Ahbar. Konya: Mevlana Müzesi Yazmaları, Cilt:94, Demirbaş:647
- Ercilasun, A. (2011). Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ
- Demirci, K. (2015). Türkoloji İçin Dilbilim. Ankara: Anı Yayıncılık
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Farrokhpey, M. (1999). Government and Binding Chomsky's Language Theory. Tahran.
- Gencan, T. (1997). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1967). Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Karahan, A. (1991). İslam- Türk Edebiyatında Kırk Hadis. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı
- Karaağaç, G. (2013) Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara: Akçağ.
- Karahan, L. (2006). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ.
- Kartallıoğlu, Y. (2011) Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2016). Genel Dilbilime Giriş. Ankara: Pegem Akademi
- Kıran, Z-A. (2010). Dilbilimine Giriş. Ankara: Seçkin
- Korkmaz, Z. (2004). *Türkçenin Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toklu, O. (2015). Dilbilimine Giriş. Ankara: Akçağ
- Uzun, N. (2000). Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe. İstanbul: Multilingual.

EK-1: AHDAKU'L- AHBAR'IN ÇEVİRİ YAZILI ÖZGÜN METNİ**āhdāk 'ul āhbār**

Bu kırk hadîsdür hâzret-i risâlet hadîslerinden ki cem' itmişdür şerefül milleti veddin Ebū'l Fetḥi bin 'alî kadasâllahu sırrahu eydür bu āhādîşi cem itdügümden soñra ğayb 'âleminden işitdüm ki dindi hüb cem' itdüh āhdāk 'ul āhbârı ya'ni haberlerüh gözleri bebeğini pes eyle olsa buña ahdāk'ul ahbâr diyü ad virdük ve daḥi bilesiz ki hadîsde geldi her kişi kim kırk hadîs hıfz itse tañrı tâ'lâ anı kıyamet gününde fakḥ ve 'âlim haşr ide tañrı tâ'lâ fazlından umaruz ki bizi daḥi 'ulemâ zümresi ile haşr ide ve muttakilerden ve sâ'det ehlerinden kıla âmin yâ rabel âlemîn

Āhadîş'ül Evvel hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem buyurur ki hayruñ küllisi ücdür ol üçde biri söylemekdür ve birisi daḥi sâkit olmağdur ve biri daḥi nazar eylemekdür her kimüh kim kelâmı zikr olmaya o söz bâtıldur ve her kimüh kim süküt-ı nim yañılmakdur ve her kimüh kim bağduğı 'ibret olmasa oynamağdur.

Āhadîş-i ikinci hâzret-i risâlet hadîsde böyle buyurur ki dervîşlik tañrı 'atâlarından bir 'atâdur anı ihtiyâr itmez illâ tañrı dostları

Āhadîş-i üçüncü hâzret-i risâlet üçüncü hadîsde böyle buyurur ki iy çalabum hâzretühne fakḥrılığıla iled ğanılığıla iletme ve bir fâcirüh benüm üzerümde minettin koma ki ruzî kılasın aña bende muḥabet.

Āhadîş-i dördüncü hâzret-i risâlet dördüncü hadîsde böyle buyurur ki tevekkül ehli oldur ki yarınuçun zâḥîr yığmaya ve rızkıçun kayırmaya ve kendü kâtında olandan tañrı tâ'llâ kâtında olana î'timâtı artuk ola

Āhadîş-i beşinci hâzret-i risâlet beşinci hadîsde böyle buyurur ki haşletler ki anlaruñıla cennet yolu tizirek kaḥ' olunur biri açlıkdur ve biri daḥi susuzlıkdur ve birisi daḥi nefsi arzusına ğâlip gelüp muḥi' olmamağdur.

Āhadîş altıncı hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem buyurur ki muḥi' oluñ 'âlimiñüze mādâm ki dünyâdan el çekmiş ola kaçan dünyâ yed rağbet itse andan kaçuñ .

Āhadîş yidinci hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem yidinci hadîsde böyle buyurur ki kaçan bir küñ dünyâyı sevse tañrı 'uqûbetlerinüh aña gey azırığı odur ki anuñ göñlinden imân lezetini çeker.

Āhadîş sekizinci hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem sekizinci hadîsde böyle buyurur ki oturmañ her 'âlimile illâ şol 'âlimile oturuñ ki sizi biş nesneden biş nesneye oқыya biri odur ki sizi şek etmekden yaqına oқыya ikincisi odur ki sizi tekabürlikden tevâzu'a oқыya üçüncüsü odur ki sizi riyâdan ihlâşa oқыya dördüncüsü odur ki sizi dünyâyı rağbet itmekden zühde oқыya beşüncüsü odur ki sizi düşmânlıkdan naşihata oқыya.

Āhadîş-i tokuzuncı hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem tokuzuncı hadîsde böyle buyurur ki yâ 'alî kaçan halk yaqın olsa hâlıkına ênvâi' hayrıla sen yaqın ol âllaha ênvâi' 'ilm ve ma'rifetile tâ kim sen geçesin hâlâyıkdan derecelerile ve yaqınlıklarla halk kâtında dünyâda ve tañrı kâtında âhiretde .

Āhadîş-i onuncı hâzret-i risâlet şallâllahü 'aleyhi vesellem onuncı hadîsde böyle buyurur ki 'aқıl nürdür göñülde ki seçer haқdan bätılı.

Āhadiş-i on birinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on birinci hadişde böyle buyurur ki namāz ulaşıklıkdur āllaha her kim namāzı dāim kılsa ulaşa ve her kim terk eylese ayru düşe.

Āhadiş-i On ikinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on ikinci hadişde böyle buyurur ki sizün eyülerünüz nüm iki yüz yılımdan soñra anlardur ki hafif'ül haz olalar sahabiden bir kimse didi ki yā resüllāllah hafif'ül haz kimlerdür resül u āllah şallāllahü 'aleyhi veselem buyurdı hafif 'ül haz olardur ki anlarun ehlü ve 'ayālı olmaya.

Āhadiş-i on üçüncü hazret-i risālet on üçüncü hadişde böyle buyurur ki üç nesne kişiyi kurtarıcıdır ve üç nesne helāk idicidir āmmā ol üç nesne ki kurtarıcıdır birisi tañrıdan korkmağdur gizluden aşikārede ve ikincisi orta dirliği dudmakdur baylıkda ve dervişlikde ve üçüncüsü 'adl itmekdür hoş hāl olmağda ve kaçımak hālinde ve āmmā üç nesne ki ādemi helāk idicidir birisi katı bahiliktür.ki kişi aña muṭi' olmuş ola ve ikincisi hevā ü hevedür ki aña kişi uymış ola ve üçüncüsü oldur ki kişiye kendü nefsi hoş gele.

Āhadiş-i on dördüncü hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on dördüncü hadişde böyle buyurur ki mü'mine verilen 'atālarun hayrlusı imāndan soñra gökçek hulğdur ya'ni 'atālarun ulusı imāndur andan soñra eyü hūdur ki anuñla kişi muttaşif' olmuş ola.

Āhadiş-i on beşinci hazret-i risālet on beşinci hadişde böyle buyurur ki hikmet gökden iner ol gönüllerimiz ki anda yarınun guşşası var ola her gökcek 'ilmün ve 'amel-i şālihün adı hikmetdür.

āhadiş-i on altıncı hazret-i risālet on altıncı hadişde böyle buyurur ki 'ilm ikidür birisi dilde ol haccetdür senün üzerüne ve birisi gönülde ol fāide edicidir saña.

āhadiş-i on yidinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on yidinci hadişde böyle buyurur ki uşol kimseye ki seni kendüden kesdi ve 'atā kıl aña kim seni mahrüm itdi nesne virmedi ve 'afv eyle andan ki saña zulm eyledi tā ki ihsān idicilerden olası.

Āhadiş-i on sekizinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on sekizinci hadişde böyle buyurur ki oturmaya bir kavim ki āllahı zıkr ideler ilā anları firışteler kaplaya ve rahmet örte ve olarun üzerine sākinlik ine ve anları haq ta'lā aña kendü katında gılar içinde.

Āhadişi on tokuzuncu hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem on tokuzuncu hadişde böyle buyurur ki āllahı zıkr iden kimse gāfiller içinde bir yaşıl ağaca beñzer kuru ağaçlar ortasında

Āhadiş-i yigirminci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem yigirminci hadişde böyle buyurur ki halkun kuvvetlurağı tahamül yöninden bir kişidür ki aña bir kişi sefāhet itdi ol gāzabına gālib geldi hışmını yutdı kaçımdı ve ol sefāhet iden kişinün süçin 'afv itdi ve iki şeytāna gālib geldi.

Āhadiş-i yigirmi birinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem yigirmi birinci hadişde böyle buyurur ki āllah ü tā'lā nazar itmez ol kişinün namāzına ki toğrılmaz anda biline.

Āhadiş-i yigirmi ikinci hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem yigirmi ikinci hadişde böyle buyurur ki her kişi kim guşşalansa dünyā işlerinden bir nesneye ki andan fevt oldı ol kimse tamuya biñ yıllık yakın ola ve her kişi ki guşşalansa ahiret işlerinden bir nesneye ki andan fevt oldı ol kimse cennete biñ yıllık yol yakın ola

Āhadiş-i yigirmi üçüncü hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem yigirmi üçüncü hadişde böyle buyurur ki 'amellerun yigregindendür abdest sınduğınca abdest almağ ve abdest alınduğınca iki re'kat namāz kılmak

Āḥadîş-i yigirmi dördüncü ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi dördüncü ḥadîşde böyle buyurur ki bir kul namāz kıılır aña ol namāzınıñ altıda biri yazılmaz onda biri daḥi yazılmaz aña yazılmaz namāzından illā ol ki añladı.

Āḥadîş-i yigirmi beşinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi beşinci ḥadîşde böyle buyurur ki şeytān kaçır ol kişiden ki az yir az içir ola.

Āḥadîş-i yigirmi altıncı ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi altıncı ḥadîşde böyle buyurur ki böyle buyurur ki rağbet idüñ ol nesneye ki āllah katındadır ihtiyār idüñ öz ki nesnelir üzerine size dünyānuñ ve āhıretüñ ḥayrını vire

Āḥadîş-i yigirmi yidinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi yidinci ḥadîşde böyle buyurur ki tañrı için karındaşlık kişiyi kurtarır ve dünyā için karındaşlık ādemi helāk eyler.

Āḥadîş-i yigirmi sekizinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi sekizinci ḥadîşde böyle buyurur ki ‘avf eylemek dünyāda vācib idicidür ‘afvı āḥıretde.

Āḥadîş-i yigirmi tokuzuncı ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem yigirmi tokuzuncı ḥadîşde böyle buyurur ki söylememek fikir getürür ve fikr itmekle ḥikmet ḥāsıl olur.

Āḥadîş-i otuzuncı ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuzuncı ḥadîşde böyle buyurur ki sizüñ sevgülüregüñüz ve daḥi yakınrağüñüz ḥulķı göğceçikregüñüzdür.

Āḥadîş-i otuz birinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz birinci ḥadîşde böyle buyurur ki kaçır taleb itseñüz bir nesneye dünyādan ol size güç gelse ve āḥıret işlerinden bir nesne taleb itseñüz ol size āsān gelse bilüñ ki āllah sizi sever

Āḥadîş-i otuz ikinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz ikinci ḥadîşde böyle buyurur ki bu günki ğanimet gör ki yarın senüñ değıldür ya’ni ki irişeçeğüñ ma’lum değıldür eğer yarına irişüp senüñ olacak olsa sen yarın bugünkü gibi değılsiñ.

Āḥadîş-i otuz üçüncü ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz üçüncü ḥadîşde böyle buyurur ki kaçır ḥalayık dünyāları metā’in āḥıretleri üzerine ihtiyār itseler andan soñra lāilā āllah diseler girü anlaruñ üzerine redd olına maḳbül olmaya

Āḥadîş-i otuz dördüncü ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi ve selem otuz dördüncü ḥadîşde böyle buyurur ki ḳanķı mü’min kim dürişe mü’minler arasını düzmeklikde āllah anuñ imānını işlāḥa getüre ve anuñçır cennetde bir derece yücelde ki ‘amelinden bir nesneye aña irişemez idi.

Āḥadîş-i otuz beşinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz beşinci ḥadîşde böyle buyurur ki geçüñ ḥalķuñ günāḥlarından ki ol ḥaşlet peygāberlik ḥulķlaruñdandır.

Āḥadîş-i otuz altıncı ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz altıncı ḥadîşde böyle buyurur ki düşman dutulmuşırağüñüz āllaha her çok yiyüp çok içüp çok uyıyanuñuzdur.

Āḥadîş-i otuz yedinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz yidinci ḥadîşde böyle buyurur ki ḥalķuñ çoğırak ‘itāblüsi kıyāmet güninde oldur ki bātıla dünyāda çoğırak taldı.

Āḥadîş-i otuz sekizinci ḥazret-i risālet şallāllahü ‘aleyhi vesellem otuz sekizinci ḥadîşde böyle buyurur ki her kişi dostı dini üzerinedür sizden bir göz nazar itsüñ ki kimüñile dostlık idir.

Āhadis-i otuz tokuzuncı hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem otuz tokuzuncı hadişde böyle buyurur ki hisāb eyle nefsüñi hisāb olunmazdan öñden ve tart anı tartılmazdan öñiden tā ki sen muqareblerden olasin.

Āhadis-i kırkıncı hazret-i risālet şallāllahü 'aleyhi vesellem kırkıncı hadişde böyle buyurur ki hiçbir kul yokdur illā anuñ gönlinüñ iki gözi vardur ki gāybı anuñıla görür kaçan āllah ü tā'llā bir kula hayr dilese gönlinüñ ol iki gözini açar tā kim göre ol nesne ki zāhir gözine galıbdur.